
Rad sa znanstvenoga skupa
UDK 050 Kaj : 398.2/8 (091) (497.5)
Primljeno 2008-09-30

USMENA KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST U KRITIČKOM IZBORU I OBZORJU ČASOPISA KAJ

Ivan Zvonar, Varaždin

Sažetak

Ako prve zapise kajkavskih duhovnih i svjetovnih pjesama donose rukopisne pjesmarice, pisane od 16. do sredine 19. stoljeća, začetke usmene proze valja tražiti u pisanim djelima kajkavskih propovjednika iz 17. i 18. stoljeća.

Razlika je ipak u činjenici što je cjelokupna kajkavska književnost u stihovima kroz tristo godina stvarana po načelima zajedničke, nepisane, ali sveprisutne poetike, tako da su primjeri pisane poezije vrlo lako prelazili u usmenu književnost i obratno. Zato je pojava spuštenih kulturnih dobara u starijoj kajkavskoj poeziji češća nego u drugim europskim literaturama.

Nasuprot tome, propovjednici su morali uvažavati spoznajne mogućnosti svojih vjernika, pa su primjere iz propovijedi i stilski i sadržajno prilagođavali slušateljima.

Znanstveno proučavanje kajkavske usmene književnosti, odvojeno od pisane, počinje tek s razdobljem romantizma, kada se i na kajkavskom jezičnom prostoru javljaju prve tiskane zbirke usmenih pjesama i pripovijedaka.

Tom književnom fenomenu posvećuje odgovarajuću pažnju i časopis Kaj od početka svog izlaženja do danas.

Tekstovi skupljeni na njegovim stranicama otkrivaju sve bogatstvo jedne posebne forme književnog stvaralaštva, i to u sva tri književna roda: lirici, epici i drami, i u svim stihovnim i proznim književnim vrstama.

Ona ujedno pokazuje da kajkavska usmena književnost čini neodvojivi dio cjelokupne hrvatske i svjetske književnosti.

Mora se, nažalost, konstatirati da je usmeno stvaralaštvo i na kajkavskim prostorima završilo svoj prirodni život još u šezdesetim godinama dvadesetoga stoljeća.

Zbog toga je svaki novi zapisani primjer, do kojega se još može doći, dragocjen za hrvatsku znanost i kulturu.

Ključne riječi: kajkavska usmena i pisana književnost, poseban oblik stvaralaštva, rukopisne pjesmarice, propovijedi i propovjednici, paralelni zapisi, završetak jednog stvaralačkog procesa.

Časopis je *Kaj*¹, zahvaljujući svom prvom uredniku Stjepanu Draganiću (1923. – 1983.) i znanstvenici Olgi Šojat (1908. – 1997.), na velika vrata čitatelje uveo u svijet starih kajkavskih rukopisnih pjesmarica.² Bio je to poticaj i mlađim suradnicima³ da se jave istovrsnim priložima, pa se tako pred očima hrvatske kulturne javnosti počelo razotkrivati jedno dugo razdoblje nastajanja, širenja i recepcije duhovne i svjetovne poezije na kajkavskom jezičnom izrazu, koja je srednjim i mlađim generacijama do najnovijeg vremena bila nepoznata.

Analize su pojedinih rukopisa pokazale da sastavljači poetskih zbirki nisu prepisivali jedni od drugih, nego su uzimali primjere iz šireg repertoara crkvenoga i profanog pjevanja koji je preko tristo godina, do ilirskog pokreta, egzistirao na prostoru hrvatskoga sjeverozapada unatoč činjenici što je do pojave zbornika

¹ Časopis je *Kaj* sve do broja I - IV svoga XXIII. godišta (1991.) nosio poblizu oznaku *Časopis za kulturu i prosvjetu*. Od broja I, god. XXIV. (1991.) pa do danas nosi oznaku *Časopis za književnost, umjetnost, kulturu*. Mi ćemo u daljnjem navođenju koristiti samo naziv *Kaj* jer njegova velika popularnost otklanja svaku mogućnost zabune.

² Prikazi se kajkavskih rukopisnih pjesmarica Olge Šojat u *Kaju* nižu ovim redom: *Izbor iz Ludbreške pjesmarice.*, god. I. (1968.), br. 7 – 8, str.62. – 72.; *Stara hrvatska kajkavska poezija – Izbor iz dviju kajkavskih pjesmarica* (radi se o pjesmaricama *Philomela sacra* Juraja Lehpamera iz 1796. i *Cantuale* Alojzija Posavca iz 1816.), god. III. (1970.) br. 12., str. 28. – 46.; *Izbor iz starije hrvatskokajkavske književnosti, 16. stoljeće, Prekomurska pjesmarica I (1593?)*, god. VIII. (1975.), br. 9 – 10, str. 85. – 108.; *Katarina Patačić Keglević: "Pesme horvatske"* (izbor: Olga Šojat), god. XXIV. (1991), br. 1, str. 58. – 74. Olga će Šojat u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1977.* detaljno predstaviti *Pavlinski obredni priručnik iz 1644.*, knjiga 15/1, str. 363. – 384. i *Pjesmaricu Juraja Ščrbačića* (tzv. *Drnjansku*) iz 1687., knjiga 15/II, str. 335. – 372.

³ Vilko Novak, *Prekmurska Martjanska pesmarica I, Kaj*, god. XXI., Zagreb, 1988., br. III – V, str. 3. – 18.

Ivan Zvonar, *Rukopisne pjesmarice sjeverozapadne Hrvatske – Varaždinska pjesmarica I. Kaj*, god. XXVI., Zagreb, 1993., br. 1, str. 21. – 44.

Ivan Zvonar, *Rukopisna pjesmarica Ivana Mlinarića, Kaj*, god. XXIX., Zagreb, 1996., br. 1 – 2, str.17. – 25.

Hrvoje Petrić, *Drnjanska pjesmarica, Kaj*, god. XXXIV., Zagreb, 2001., br. 1 – 2, str. 21. – 26.

Tatjana Puškadija Ribkin, *Nekoliko manje poznatih hrvatskokajkavskih pjesmarica s kraja 18. i početka 19. st., Kaj*, god. XXXVI., Zagreb, 2003., br. 3, str. 22. – 30.

latinske i kajkavske duhovne poezije *Cithara octochorda* iz 1701.⁴ bio tiskan zane-marivo mali broj tekstova, i to samo duhovnih, bez napjeva.

Prvi su primjeri profane poezije tiskom objavljeni još kasnije, tek 1819. u *Stoljetnom kalendaru*⁵ Tomaša Mikloušića.

O samostalnom koncipiranju sadržaja te osobnoj maniri bilježenja tekstova, a samo u rjeđim primjerima i melodija, govori čitav niz varijacija u fonetsko-fono-loškom, morfološkom, leksičkom, pravopisnom i stilskom smislu.

Za primjer se navode počeci pjesme *Došel je anđel Gabrijel iz Martjanske pjesmarice I.* s kraja 16. stoljeća, iz trećeg izdanja *Cithare octchorde* te iz *Varaždinske pjesmarice I.* s kraja 18. stoljeća. Vremenski razmak između prvog i trećeg zapisa iznosi približno dvjesto godina.

Pofzlan be Angyel Ga,,
briel, vu jeden Va,,
ras Nazareth, kje,,
dnoi poniznoi Deviczi, prosztoi
Bofjoi fzlusbeniczi.
Doide vpreprofztu hisu
i ondi naide zorniczto, fsteroi ta,,
ko govorjasfe, i tako jo pozdravi:
Zdrava boidi oh Mária, csi(fzta)
ponizna Devicza, milofzti puna an,,
gyelszke, ober punofzti Nebeszke...

Martjanska pjesmarica I., rukopis I. dio,
str. 24. – 25. (kraj 16. ili sam početak 17. stoljeća)

⁴ Puni naslov zbornika glasi: *Cithara octochorda seu Cantus sacri Latino-Sclavonici, quos in octo partes, pro diversis anni temporibus, distributos; ut in Sclavoniae populis erga Deum, divósque a n I M o s a C C e n D a t: Pia suâ manificentia in lucem prodire jussit, reverendissimus dominus Joannez Znika, Almæ et Vetustissime Cathedralis Ecclesiae Zagrabienis custos, et canonicus senior: nec non abbas ecclesiae SS. Trinitatis de Petrovaradino – Viennæ Austriae, Typis Leopoldi Voigt, Universitatis Typ.*

Godina tiskanja se vidi iz kronograma: MDCCI.

Drugo je izdanje također tiskano u Beču 1723., a treće u Zagrebu 1757.

Od drugog izdanja umjesto sintagme *Latino-Sclavonici* stoji *Latino-Croatici*.

⁵ "Ztolétni *Kalendâr* iliti Dnevnik ztolétni horvátzki do léta 1901 kasúchi. P o T h o m . M i k - l ó u s h i c h u , Plebanushu vu Ztényevczu izpiszan, y na szvétlo vån dán. Vu Zagrebu , Nalosen, y pritzkan vu Novoszselzkoj Szlovárniczi. / M D C C C X I X."

Pofzlan je Angel Gabriel, vu jeden varas Nazareth:
k jedne ponizne Devicze prave Bofye ſzlusbenicze.

Doyde v-priproztu hificzu, y onde nayde zorniczu:
kotere tak govoryaſſe, y takoju pozdravlyaſſe.

*Zdrava budi ô Maria! chizta ponizna Devicza:
milozti puna nebezke, oberh punozti Angyelzke.*

Cithara octochorda, III. izdanje, 1757., str. 67.
Anđelove su riječi i u knjizi otisnute kurzivom.
Zapis sadržava i note.

Poszlan je angel Gabriel vu jeden
Varass Nazareth k-jednoi ponizne Devi,,
cze prave Bosje Szlusbenicze. Doide
v-priprosztu Hisiczu, ŷ onde naide Zorniczu koje
vetak govorjasse ŷ takoju pozdravlasse.
Zdrava budi o Maria, Chiszta ponizna De,,
vicza miloszti puna Nebeszke ober puno,,
ŷzti angelszke.

Varaždinska pjesmarica I. iz 1793.

Očigledno je da su sva tri zapisivača koristila isti izvor, ali uvijek s više ili manje prisutnim varijacijama, što dokazuje da je pjesma dugo živjela životom usmenoga književnog djela i da se tako prenosila od generacije do generacije, bez obzira na to što je u jednom trenutku bila i tiskana. Valja naglasiti da je svaki takav zapis jednokratno, pa je podjednako original kao i prvi izbor u jeziku, dakle sam predložak, za koji se, međutim, najčešće i ne zna kako je točno izgledao. Drugim riječima, u znanosti nikako ne valja poistovjećivati varijantnost, kao redovitu pojavu u usmenom prenošenju i širenju nekoga književnog djela, i paralelne zapise, koje valja promatrati kao jednokratna poetska ostvarenja.

Rukopisne pjesmarice također pokazuju (dostatni su primjeri sa stranica časopisa *Kaj*) da su sva pisana i usmena poetska ostvarenja na kajkavskom narječju, od svojih početaka, koji sežu duboko u petnaesto stoljeće, do preporoda, stvarana po istoj, nepisanoj, ali sveprisutnoj poetici, pa su pisana djela vrlo lako prelazila u svijet usmene književnosti, da bi dalje živjela životom folklornih činje-

nica. Zbog toga je pojava tzv. *spuštenih kulturnih dobara*⁶ na kajkavskom jezičnom prostoru daleko češća nego u drugim europskim književnostima.

Nije, dakle, čudno što se prenošenje i širenje određene pjesme ili proznog izbora u jeziku može pratiti među publikom kroz nekoliko stoljeća. Kao primjer će poslužiti pjesma *Jur turobna i žalosna zima prohodi* koja je prešla put od dije-la *Drnjanske* ili *Ščrbačićeve pjesmarice*⁷ sastavljenog 1687. do Žgančeve zbirčice *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* tiskane u Zagrebu 1916.⁸

Dosad je proučeno šest paralelnih zapisa te pjesme. Dva donose i napjev.⁹ Ona, međutim, nije i jedina.

Puno je takvih primjera sadržano u Žgančevu *Zborniku crkvenih pjesama* tiskanom 1925. godine.¹⁰

Najveći je broj kajkavskih stihova do preporoda ostao nepotpisan. Stariji su pjesnici radije koristili neutralne formule: *To je pesen spravil jeden mladi dijak*, *To je pesen spravil jeden mladi junak*, *Tužil se je jeden mladenec*.

Znanosti su poznata samo tri konkretna slučaja u kojima se autori potpisuju imenom i prezimenom. Dva sadržava *Martjanska pjesmarica I*.

Prvi je ukomponiran u pretposljednju strofu pjesme *Cantio de Matrimonio* (*Pjesma o braku*)

To peŕzen ŕzpravil leipo jo
zversil, **Andreas Saitics** vu do,,
broi voli, po Xtusŕjevom na ŕzveit

⁶ Pojam *Gesunkene Kulturgüter* (spuštena kulturna dobra) uvode u znanost ruski folkloristi Pjotr Bogatirjov i Roman Jakobson (1896. – 1982.) u svom znamenitom radu *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens* (*Folklor kao naročiti oblik stvaralaštva*) u nas u prijevodu Stjepana Stepanova u zborniku Maje Bošković – Stulli: *Usmena književnost – izbor studija i ogle-da*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 17. – 30. To je preuzimanje pojedinih djela iz tzv. visoke (pisane) književnosti u svijet usmenoga poetskog stvaralaštva.

⁷ Ta je pjesma zapisana pod naslovom *Alia rusticorum: Kad mi zim jur prohodi*, na str. 64. – 65. rukopisa.

⁸ *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, Sabrao, harmonizovao i izdao Vinko Žganec, Zagreb, 1916., Hrvatska tiskara DD u Zagrebu, *Protuletno drago vreme*, br. 47., str. 54. – 55.

⁹ Usporediti u radu Ivana Zvoara, “*Protuletno drago vreme*” ili *barok u kajkavskoj lirici*, *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, Vol. 2 – 3, *Folklor i barok u Hrvatskoj*, str 19. – 27.

¹⁰ Puni naslov djela glasi: *Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka*, I. knjiga, Dr. Vinko Žganec: *Hrvatske pučke popijevke iz Međumurja*, II. svezak (Crkvene). Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1925. Tu, svakako, valja spomenuti pjesme *Stabat Mater* (*Stasē mati kruto tužna*), *Dies iræ, dies illa* (*Den serditi hoče dojtj*), *Kristuš nam se gori stal* (s tri napjeva), *Majka Božja je zaspala* (s čak pet napjeva), ali i mnoge druge.

rodgyenyei Jezero pét fztou tri
deszet vstertom.

Rukopis: V. dio, br. 8., str. 57.

Šajtić je prvi po imenu poznati kajkavski pjesnik.

Drugi primjer također čini pretposljednja strofa, ali sada u pjesmi *Gofzto nam je sal, kai je naf orfzag, tak kroto opufcsen...*:

To pefzen fzpravil, **Gabriel**
Nencsicf, z velikim mi flenyem, kro,,
to Selesfe, da bi kerscseniczi, vfzi
Boga poznali, ý da bi gori,
v Nebefzki orfzág, vekso fzkerb
noszili.

Rukopis: IV. dio, str.. 73.

Tako je potpisana i *Popiuka od Razboia Chingicheuoga* iz 1664.

Ouo za szpominak ia hotih szpizati
A za uechu Diku chinit chu szpiuati
Catharina Zrinszka Szuitu napred dati
Da im Bog da lip glaz u Vik usivati.

Sva je tri primjera podvukao I. Z.

Rukopisna pjesmarica

Katarine Frankopan Zrinski, str. 82.

Pjesma je nastala u povodu veličanstvene pobjede Petra Zrinskoga nad Turcima kod Jurjevih stijena 1663. godine.

Jesu li Ferenc Delišimunović (? – 1712.), Janko Jelačić, Baltazar Patačić (1663. – 1719..) te sastavljači brojnih rukopisnih pjesmarica i autori tekstova što su ih potpisali svojim imenom, zasad je nemoguće utvrditi. Iznimku, dakako, predstavlja zbirka *Pesme horvatske* iz 1781. za koju je pjesme prikupila i dala ih kaligrafskim rukopisom prepisati u jedan svezak Katarina Patačić (1743.? – 1811.). Autori su tih pjesama, kada se ne radi o prepjevima (a takvih je malo), supružnici Franc i Katarina Patačić.

Tek nakon Pavla Stoosa pjesnici redovitije potpisuju svoja djela.

Spomenute rukopisne pjesmarice sadržavaju najstarije zapise duhovnih i pro-

fanih pjesma s kajkavskog jezičnog prostora¹¹ i pokazuju izravne veze s hrvatskim književnim jugom. Josip Kekez (1937. – 2003.) upravo na stranicama časopisa *Kaj* otkriva formalne podudarnosti nekih pjesama u *Martjanskoj pjesmarici I.* (on je naziva *Prekomurska*) s formom pjesama dugog stiha, tzv. bugarščica¹².

Pavlinska pjesmarica iz 1644. korespondira s više pjesama zabilježenih u najstarijoj do danas poznatoj glagoljskoj poetskoj zbirci koja se, kao dodatak jednom kodeksu (u našoj znanosti *Pariški kodeks*), čuva u Nacionalnoj biblioteci u Parizu pod oznakom *Code Slave 11*, a nastala je 1380. godine u Splitu ili bližoj mu okolini¹³, dok je pjesma *Vu to vreme godišča* (folio 110 v – 111 v) samo kajkavska prilagodba pjesme *Va se vrime godišča* (više se strofa podudara i jezično i formalno.)¹⁴

Znanstveno proučavanje i sustavnije zapisivanje primjera usmene kajkavske poezije, neovisno o pisanoj, počinje i na hrvatskom sjeverozapadu tek u tridesetim i četrdesetim godinama 19. stoljeća, potaknuto najvjerojatnije romantičarskim pogledima na vrijednost te sastavnice književnog stvaralaštva.

Kao skupljače narodnih pjesama svakako valja spomenuti Stanka Vraza (1810. – 1851), Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1816. – 1889.), Matiju Valjavca Kračmanova (1831. – 1897.), Rikarda Ferdinanda Plohl-Herdvigova (1846. –

¹¹ Dva su cjelovita kajkavska poetska teksta zapisana prije nastanka ovdje navedenih rukopisa i knjiga. Jedan je od njih pjesma *Zdravo budi božje telo na oltaru alduvano* sačuvana na unutrašnjoj stranici *Postille Guillermi* pod naslovom *Cantio optima*. O tekstu je opširno izvjestio Láslo Hádrovics na znanstvenom skupu u Varaždinu 1986. u povodu četrirstote obljetnice tiskanja Vramčeve *Postille*. On ga stavlja u peto desetljeće 16. stoljeća. Paralelni se zapis nalazi u *Pavlinskoj pjesmarici*. Gotovo je identičan s Hadrovicsevima, samo je izmijenjen redosljed dviju, uvjetno rečeno, kitica.

Drugi je tekst *Kristuš se je gore vstal*, a najstariji se kajkavski zapis nalazi na praznom omotnom listu *Klimpuškog misala* u Gradišću, zapisan bosančicom, ali s dosta glagoljskih slova i datiran je godinom 1564. Prvi stihovi glase:

Krištuš je gore vstal, naše grehe odapral
kaj je on tu ljubil, sobum je je gore vzel
kirieleišon aleluja.

Osamdeset godina mladi zapis te pjesme sadržava *Pavlinska pjesmarica iz 1644.* (folio 126 v i 127 r). Gotovo da i nema razlike u tekstovima.

¹² Josip Kekez, *Prožimanje usmene i pisane kajkavske književnosti starijih razdoblja – Prvi tragovi i komentari o kajkavskoj usmenoj književnosti; prvi zapisi i nasljedovanje narodne bugarščice*, *Kaj*, god. XIX., Zagreb, 1986., br. II., str. 29. – 40.

¹³ Tu je zbirčicu pjesama detaljno predstavila hrvatskoj kulturnoj javnosti Dragica Malić u knjižici *Jezik prve hrvatske pjesmarice* (na unutrašnjem naslovnom listu stoji *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*), HFD, Liber, Zagreb, 1972.

¹⁴ Radi se o prepjevu (parafrazi) latinske pjesme *In hoc anni circulo*. Njezin se najstariji zapis na hrvatskom jeziku nalazi u Petrisovu zborniku (pisanom glagoljicom) iz 1468.

1901.), Franju Šavera (Ksavera) Kuhača 1834. – 1911.)¹⁵ i, dakako, našega najvećeg melografa i zapisivača tekstova usmenih, narodnih pjesama dr. Vinka Žganca (1890. – 1976.).

Kad se pojavio na stranicama časopisa *Kaj*, i to u prvom broju 1968., Žganec je već imao za sobom četiri velike i nekoliko manjih zbirki kajkavskih usmenih pjesama iz edicije *Zbornika jugoslovenskih pučkih* (kasnije *jugoslavenskih narodnih*) *popijevaka*.¹⁶

Međutim, upravo je u to vrijeme ponešto palo zanimanje za usmeno narodno stvaralaštvo, pa je pet njegovih članaka, objavljenih od 1968. – 1971. imalo zadatak da pokaže kako posao na skupljanju narodnih pjesama još nije završen te da valja potaknuti i druge štovatelje folklornog blaga na terenski rad, kako bi se snimilo i zapisalo ono što se još može zapisati.

Odziv nije bio velik, ali ipak dostatan da se i na stranicama *Kaja* pokaže sva motivsko-tematska raznolikost kajkavskih usmenih narodnih pjesama.¹⁷ Tako su se tu našle lirske pjesme u svim svojim pojavnim oblicima, od ljubavnih, prigodnih i posleničkih, preko naricaljki i dječjih brojalica do romanci i balada, a uz njih i poetska ostvarenja koja nose sva obilježja epskoga književnog roda.

Pokazano je po čemu su kajkavske narodne pjesme, uza sve svoje specifičnosti, dio cjelovitog korpusa južnoslavenskoga usmenog poetskog stvaralaštva, ali i da, jednako tako, sadržavaju niz motiva koji nose internacionalna obilježja. Tu se mogu spomenuti: motiv o ranjenom junaku koji se oprašta od družine, motiv suhog javora, motiv o majci koja ubija svoju nezakonitu djecu da bi se mogla udati, o razbojniku Pavlu koji ubija svoje supruge, a posebno valja spomenuti motiv junaka što dolazi na svadbu svoje žene (u kajkavskoj inačici *Jankič na*

¹⁵ Zbog iznimnog značenja Kuhačeva melografskog rada i za kajkavsku usmenu poeziju, ovdje navodimo puni naslov njegove velike zbirke: *Južno-slovenske narodne popievke*. (*Chansons nationales des Slaves du sud*). Većim ih dielom po narodu sam sakupio, ukajdio, glasovirsku pratnju udesio te izvorni im tekst pridodao Fr. Š. Kuhač. I. knjiga. I. svezak. U Zagrebu 1878. Kao što je vidljivo iz naslova, I. je knjiga tiskana 1878., II. – 1879., III. – 1880. i IV. – -1881. Kuhač je imao pripremljenu i V. knjigu, ali je nije uspio tiskati za svog života. Pojavila se tek 1941., a priredili su je Vladoje Dukat (1861. – 1944.) i Božidar Širola (1889. – 1956.), ali su, nažalost, potpuno izmijenili oblik knjige, a ponešto i metodologiju u uređivanju.

¹⁶ Uz već citirani *Zbornik* međimurskih crkvenih pjesama (bilješka 10) to su:

- *Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka*, I. knjiga, Dr. Vinko Žganec: *Hrvatske pučke popievke iz Međumurja*, I. svezak (Svjetovne). Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1924.

- *Zbornik jugoslavenskih narodnih popijevaka*, 4. knjiga, *Narodne popievke Hrvatskog zagorja*, JAZU, Zagreb, 1950. napjevi, a 1952. kao 5. knjiga tekstovi.

- *Zbornik jugoslavenskih narodnih popijevaka*, 7. knjiga, *Hrvatske narodne popievke iz Koprivnice i okoline*, JAZU, Zagreb, 1962.

ljubinoj svadbi) koji nas preko štokavske pjesme *Ropstvo Janković Stojana* vodi do Odisejeva povratka na rodni mu otok Itaku gdje prosoci čekaju, smatrajući ga mrtvim, da se njegova supruga Penelopa odluči udati za jednoga od njih.

Sve se rečeno može iščitati i iz prvog opširnijeg izbora kajkavske usmene lirске poezije koji je za časopis *Kaj* pripremio Ivo Kalinski.¹⁷

U uvodnom je tekstu uspostavljen odnos između usmene i pisane književnosti, a bitnu razliku među njima čini način komuniciranja s publikom.

Riječ je, zapravo, o tri ontološke razine književnog djela. Prva je izbor u jeziku, druga je razina vrijednosti, a treća predmet (napisana ili otisnuta knjiga).¹⁸

Dok pisac posredno komunicira s čitateljima organizacijom boje na papiru i nije mu presudan trenutak kada će njegovo djelo biti prihvaćeno od čitalačke publike (jer kao knjiga može potrajati i progovoriti tek nadolazećim generacijama), usmeno se književno djelo nudi slušateljima organizacijom zvuka u prostoru u neposrednoj umjetničkoj komunikaciji. Stoga je bitno da odmah bude prihvaćeno na razini vrijednosti jer mu jedino ta činjenica osigurava budući život. Samo tada primatelji umjetničke poruke postaju potencijalni prenositelji i širitelji ponuđenog izbora u jeziku.

Zapisivanjem i usmeno književno djelo dobiva treću razinu (svoj materijalni oblik). Valja ipak naglasiti da ga čin zapisivanja ne prenosi spontano u svijet pisane književnosti, pogotovu ako se zna gdje je i kada zapisano kao folklorna činjenica, jer ono i dalje čuva sve strukturne i formalne značajke usmenoknjiževnog fenomena i ostaje njegov dio.

Kalinski dalje kaže: "Imajući, naime, na umu činjenicu da se u određenoj agrafičnoj društvenoj sredini usmeno stvaralaštvo ne odvija u strogo definiranim i krutim oblicima odijeljenima od stvarnosti u umjetno stvorene situacije, nego upravo kao funkcija te stvarnosti, mi smo se u razvrstavanju materijala držali onih pokazatelja što su najprisniji odjek mogućeg događaja koji je najbliži životu."¹⁹

Taj je princip proveden gotovo dosljedno.

Nema nikakve sumnje da i prozno usmenoknjiževno stvaralaštvo na hrvatskom sjeverozapadu seže dublje u prošlost od tiskanih knjiga kajkavskih pro-

¹⁷ Ovdje se mogu samo poimence nabrojiti suradnici časopisa *Kaj* koji su reagirali na taj poticaj kada su u pitanju pjesme. Bili su to: Franjo Židovec, Božena Filipan, Mira Janković, Ivo Kalinski i Miroslav Vuk. Za uspio izbor *Narodnih popijevaka brdovečkog prigorja* (*Kaj*.God. II., Zagreb, 1969., br. 5, str. 29. – 32.) nije naznačen sastavljač.

¹⁸ Ivo Kalinski, *Opće misli o odnosu usmene i pisane književnosti s obzirom na kajkavsku usmenu lirsku poeziju – Izbor iz kajkavske usmene poezije*, *Kaj*, god. VI., Zagreb, 1973. br. 10 (cijeli je broj posvećen istoj temi).

¹⁹ Ivo Kalinski, o.c., str. 5.

povjednika iz 17. i 18. stoljeća, ali se njegovi prvi pisani tragovi naziru tek u njihovim djelima, i to od Juraja Habelića (1609. – 1678.) do Adama Baltazara Krčelića (1715. – 1778.).

Da bi, naime, mogli objasniti pojedine biblijske sadržaje ili moralne norme, oni su se služili tzv. peldama (mađ. példa) ili primjerima, za koje su, istina, uvijek nalazili uzore u crkvenim djelima europskih autora, ali su ih morali prilagoditi onim specifičnim prilikama u kojima su propovijedali, a to znači spoznajnim mogućnostima svoje pastve.

Mnogi su manje vješti svećenici u tome i pretjerali, što najbolje pokazuju dva citata Maje Bošković-Stulli pri najavi izbora iz zbirke *Narodne pripovjedke, skupio u i oko Varaždina* Matija Valjavec (vlastita naklada), Varaždin, 1858. priređenog za časopis *Kaj*.

Prvi je uzet iz djela Štefana Zagrepca (Zagrebac, pravim imenom Matija Marković, 1669. – 1742.) *Hrana duhovna (P a b u l u m s p i r i t u a l e)*, koje je izlazilo od 1715. – 1734. Autor se u njemu žali: “Kršćanstvo, velim sadašnjega vremena od istine evangeliumske i pravičnih navukov prodekatorskeh vušesa svoja odvrtaču i fabulam ali pripovestiam bolje veruju neg božanskem navukom. [...] Naj dojde koji prodekator na prodekalnicu, naj pripoveda senje, fabule, i norije neprikladne za tako sveto mesto, toga i takvoga ne mogu se za dosta prehvaliti.”

Drugi potječe iz djela *Czvet Szveteĥ ali sivlenye y Chini Szvetczev Koteri Vu Nafsem Horvaczkem, iliti szlovenszkem Orszagu z-vekssum pobosnoftjum, y z-prodeftvom postuju sze*. Hilariona Gasparottija (1714. – 1762.) koje je izlazilo od 1750. do 1761. i najopsežniji je primjer propovjedne proze u starijoj kajkavskoj, i uopće hrvatskoj, književnosti: “O kak si mi rajši štejemo i poslušamo vsakojačke fabulice i babje pripovesti nego svete i pobožne knižice, ter kršćanske k tomu navuke i prodečtva odhitavamo!”²⁰

Izvjeseo je, dakle, da su takve “fabule i norije neprikladne” intenzivno živjele u narodu, s čime su morali računati svi propovjednici, ali su i njihove pelde, koncipirane prema opisanim potrebama i prilagođene narodnom govoru, vrlo lako prelazile u svijet usmene književnosti.

O tom su problemu, upravo na stranicama časopisa *Kaj*, pisali izvrsni poznavatelji usmene i starije pisane kajkavske književnosti: Olga Šojat, koja komentira djelo *Hištorije* (prvo izdanje 1735., drugo 1753.) Štefana Fučeka (1690. – 1747.),²¹ Josip Kekez, uspoređujući usmenu i pisanu kajkavsku prozu 17. i 18. stoljeća, i Maja Bošković-Stulli u već spomenutom uvodnom tekstu.

²⁰ Maja Bošković-Stulli, *Kajkavske pripovijetke i predaje*, *Kaj*, god. V., Zagreb, 1972., str. 3.

²¹ Olga Šojat, Štefan Fuček: *Hištorije*, *Kaj*, god. V., Zagreb, 1972., br. 2, str. 78. – 81.

Izgleda da su usmenoj narodnoj prozi najbliži upravo Štefan Fuček, koji je, koristeći strukturu narodne bajke i predaje, tako živo naslikao pakao i paklene muke da ga je Antun Nemčić (1813. – 1849.) u svojim *Putositnicama nazvao* “našim pseudo – Danteom”,²² i Adam Baltazar Krčelić u *Annuama* za 1765. i 1766. godinu s prozama *Đavao u Gorama* i *Silne glasine o vampirima*.

Maja Bošković-Stulli skreće pažnju i na Gajevu rukopisnu ostavštinu, posebno na dio *Vsakojačka pripovedanja iz vust starih ljudih pobrana*. Iz nje valja izdvojiti kao posebno vrijedan zapis vrlo raširenu bajku o mačehi i pastorki za koju nema sumnje da pripada svijetu usmenog pripovijedanja.²³

Ista autorica u opširnom radu *Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama*²⁴ analizira predaje o hrvatsko–ugarskom kralju Matijašu (Matija Korvin, 1443. – 1490.), koji je skršio svemoć feudalaca i na taj način ponešto olakšao život kmetovima, čime je u narodu stekao epitet pravednog vladara. Po predaji on nije umro, nego samo spava u nekom starom gradu gdje mu brada raste oko stola (motiv o njemačkom caru Fridriku I. Barbarossi, 1122. – 1190., u nas i o Kraljeviću Marku), pa kad ga šest puta obraste, doći će “jeden mladenec” (kaže Gaj) i ostrići kraljevu bradu; on će se tada dići i narodu vratiti slobodu. O Matijašu se pričalo i da se znao presvući u siromašnu odjeću, pa bi tako putovao svojim carstvom i doživljavao razne zgrade nakon kojih bi se otkrivao i kažnjavao opake, a nagrađivao dobre.

Maja Bošković-Stulli, međutim, ne prihvaća bez ostatka tezu da je i vođa Seljačke bune iz 1573. Ambroz Gubec dobio ime Matija po pravednom kralju Matijašu, jer smatra da u to vrijeme među Hrvatima kajkavcima još nisu bile posebno raširene legende o toj, inače povijesnoj, osobi.

Valja reći da je takvih predaja i legendi ipak bilo i na kajkavskoj strani, posebno u Međimurju, a neke su se održale do pedesetih godina dvadesetoga stoljeća.

Jednu je od njih piscu ovih redaka ispriповijedao djed oko 1950. godine.

– *Negda je v naše selo došel jeden vandravec. Imel je jako zdrapano opravo pak ga nišče ne štel prijeti na stan. Na zadnje ga itak prijel jen siromašni šoštar i dal mo je večerijo. Da so se najeli, šoštar je pital vandravca kak mo je ime, a ov je rekel da mo je ime Matjaš (valja čitati Mačas). “Gle, gle!” rekel je šoštar. “I meni je ime Matjaš.” Potom je zel kufico vina i nazdravil: “Ti Matjaš, ja Matjaš i naš svetlji*

²² Usporediti o tome rad Ivana Zvonara: *Folklorni elementi u književnom djelu Stjepana Fučeka*, *Kaj*, god. XXXVII., Zagreb, 2004., br. 1 – 2, str. 25. i dalje.

²³ Maja Bošković-Stulli, “*Vsakojačka pripovedanja od Krapine iz vust starih ljudih pobrana*” u zapisu Ljudevita Gaja, s izborom tekstova, *Kaj*, god. IV., Zagreb, 1971., br. 10, str. 36. – 44.

²⁴ Maja Bošković-Stulli, *Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama*, *Kaj*, god. VII., Zagreb, 1974., br. 3 – 4, str. 40. – 48.

kralj Matjaš. Bog nas poživi!" Nato mo se vandravec otkril da je kralj i oslobodil ga harmice.

Najveća je autoričina zasluga ipak u tome što je na stranicama časopisa *Kaj* ponovo pobudila zanimanje za najopsežniju, i jedinu takvu, a već gotovo zaboravljenu zbirku kajkavskih usmenih pripovijedaka *Narodne pripovjedke, skupio u i oko Varaždina* Matija Kračmanov Valjavec (prvo je izdanje tiskao u vlastitoj nakladi u Varaždinu 1858., a drugo u nakladi Knjižare Dioničke tiskare u Zagrebu 1890.). To je djelo samostalno i potpuno neovisno o pisanoj književnosti.

Zbirka je tematski podijeljena u cjeline: *Pripovesti od Vil, Pripovesti od Rojenic ili Sujenic, Pripovesti od vučjega pastira i Različite pripovesti*. Ona pokazuje široku skalu motiva koji daleko prelaze hrvatske prostore, pa tako povezuju kajkavce s općim svijetom usmenoga, narodnog pripovijedanja.

Danas se zna da su glavni zapisivači tih pripovijedaka bili Valjavčevi učenici Rikardo Ferdinando Plohl-Herdvigo iz Pavlovaca kod Ormoža i Joža Šatrak iz Zamladinaca kod Vrbovca.

Sam je Plohl kasnije spomenuo da je Valjavec u zapisima ponešto i popravljao i dotjerivao, s čime zapisivači nisu uvijek bili suglasni, no ti sitni popravci, više formalne nego sadržajne naravi, nisu narušili izvornost zapisa.

Drugačije je, ipak, postupila Ljiljana Marks²⁵ u svom radu *Dvoje međimurskih pripovjedača* u kojem, također na stranicama časopisa *Kaj*, predstavlja čitateljima Moniku Žiga i Marka Karlocija iz Donje Dubrave (istočno, donje Međimurje) te donosi četiri Monikine i pet Markovih pripovijedaka. Ona je snimljeni materijal vrlo precizno prenijela na papir, pa ti zapisi mogu poslužiti i kao pouzdana podloga za proučavanje donjomeđimurskih govora.

Iako je zbirčica nastala gotovo sto trideset godina nakon Valjavčeve, a sigurno je da niti jedan od donjodubravskih pripovjedača nikada nije čuo niti za Valjavca niti za njegovu zbirku, korespondencija je s Valjavčevim pripovijetkama nevjerovatna (posebno novela *Lažič i Prilažič*).

Važnija je, međutim, konstatacija koju je zapisivačica oblikovala nakon neposredne komunikacije s pripovjedačima: "Kazivač nije svjestan da istu priču svaki put priča drugačije i da nije on taj koji nam točno reproducira tekst koji je čuo, već da ga istodobno svaki put iznova kreira, prilagođuje sebi i nama koji ga slušamo."

To je samo još jedan dokaz više da je svaki zapis usmenoga književnog djela jednokratani i neponovljiv, bez obzira na to što dolazi iz usta istog pripovjedača

²⁵ Ljiljana Marks, *Dvoje međimurskih pripovjedača*, *Kaj*, god. XIX., Zagreb, 1986., br. II., str. 3. – 12. Pripovijetke su otisnute na str. 49. – 50. i 57. – 10.

ili iz pera istog zapisivača, i da ga valja smatrati originalom. Drugačije se valja odnositi prema doslovnom prepisivanju već zapisanih primjera.

Uspoređujući *Narodne pripoviesti iz susjedne Varaždinu Štajerske*, koje je sabrao i objavio Matija Valjavec Kračmanov u *Izviestju Kraljevske realne i velike gimnazije u Varaždinu za godinu 1875.*, sa sadržajem zbirke *Narodne pripovijetke* Maje Bošković-Stulli²⁶, pisac je ovih redaka najizravnije pokazao već spomenuta motivsko-tematska prožimanja u fabulama usmenih narodnih pripovijedaka na prostorima koji daleko prelaze etničke i državne granice, pa je tako i na stranicama *Kaja* potvrdio postavke *migracijske teorije* Theodora Benfeya (1809. – 1881.) o seljenju usmenoknjiževnih motiva iz jednog dijela svijeta u drugi, od jednog naroda do drugog.²⁷

Vrijedan su doprinos proučavanju kajkavskih usmenih pripovijedaka svojim zapisima objavljenima u časopisu *Kaj* dali još neki znanstveni pregaoci. Ovdje se navode njihova imena prema kronologiji objavljivanja priloga.: Dragutin Vuk, Milan Nikolić, Divna Zečević, Marija Bango i Vladimir Miholek.

Prozni pripovjedni tekstovi iz kalendara *Danica zagrebečka* (izlazio od 1834. – 1850.) Ignaca Kristijanovića (1796. – 1884.) o *smešnom Martinu* i drugi podosta odstupaju od poetike usmenoga proznog stvaralaštva, pa ih ovdje ne komentiramo.

Usmenu je kajkavsku dramu u *Kaj* unio Nikola Bonifačić Rožin (1913. – 1995.) svojim etnografskim zapisom pod naslovom *Baba gljive bere – međimurska svadbena komedija*²⁸.

Možda naziv komedija prelazi okvire samoga djela. Radi se o scenskoj igri koja se u najviše slučajeva svodi na protagonista i zbor, a izvodi se isključivo u svatovima s, od davnine ustaljenom, mizanscenom. Muškarac se oblači u ženske haljine i maramom prekriva lice, a u rukama ima razne rekvizite: staro vjedro na kolcu kojim lupa, žarač ili tzv. lopar (široku lopatu za stavljanje kruha u krušnu peć), na kojem je najčešće kredom ili ugljenom nacrtan ženski spolni organ.

Zbor pjeva o babi, ali to u početku nije bila baba, nego djevojka koja je pri branju gljiva izgubila nevinost, pa sada traži od svatova novčanu pomoć da doktori i barberi (brijači – koji su nekada pružali ljudima jednostavnije liječničke usluge, npr. puštali krv) zašiju ranu zadobivenu pri preskakanju klade u šumi. Maskirani muškarac pokretima prati sadržaj pjesme, a oni mogu biti i dosta las-

²⁶ *Narodne pripovijetke*, priredila Maja Bošković-Stulli, Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 26., Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1963.

²⁷ Ivan Zvonar, *Matija Valjavec i "Narodne pripoviesti iz susjedne Varaždinu Štajerske"*, *Kaj*, god. XXXIV., Zagreb, 2001., br. 6, str. 51. – 58.

²⁸ *Kaj*, god. II., Zagreb, 1969., br. 10., str. 47. – 53.

civni. Uspjeh izvođenja te igre zapravo i ovisi o njegovim glumačkim sposobnostima. Karakteristični su stihovi:

Plaćajte katani* doktore, barbere
kaj bodi zašilji to čemerno rano
koja me dostigla dok sem gljive brala,
dok sem glive brala na bukovi kladi...

* katani (mađ. katona – vojnik) – misli se na muški dio svatova

Pritom se svatovima poslužuju kolačići u obliku gljiva, a oni na tanjur stavljaju svoje novčane priloge. Zanimljivo je da tako skupljeni novac ide glavnoj *sokačici* (kuharici).

Sama se igra ponešto razlikuje od mjesta do mjesta, a u nekim zapisima ima više osoba i elemenata pravog dijaloga.

Ako je svatova puno, pjeva se i prekrasna pjesma *Slaviček se ženi*, kako bi svi stigli na red da plate gljive.

Međutim, već je u prvoj godini izlaženja časopisa *Kaj* Marija Žganec, inače majka akademika Vinka Žganca, u nekoliko nastavaka (od br. 2 do dvobroja 4-5) opisala život i narodne običaje međimurskoga sela Vrtišinec, a u sklopu se tog rada nalazi i detaljan opis svatovskih običaja koji su sami, od početka do kraja, cjelovita i zaokružena drama i po tome su neodvojivi dio usmenoga dramskog stvaralaštva.

Premda se ti običaji razlikuju od mjesta do mjesta, oni uvijek sadržavaju neke osnovne dijelove (zaprečivanje puta svatovima, traženje mladenke, na kajkavskim prostorima najčešće ružice, na drugim hrvatskim prostorima srne, košute, jarebice i sl., vjenčanje, odvođenje mladenke u novu obitelj i druge).

Glavni su nositelji radnje *starašina*, koji se bira s mladenčeve strane, zatim *primeš*, koji vodi djevojčine svatove, *dever* i *podšnehalja* i dva para *podekliča* (u nekim mjestima iskvareno *podlekič*) odnosno *klencera* (njem. Kränzchen - vjenčić). U starija su vremena tu bila i dva *kaprona* (vjerojatno iskrivljeno od *kaprol*), mladići sa sabljama koji su simbolično štitili svatovsku povorku.

Čitava je drama izrežirana do detalja, s mjestom, vremenom i redosljedom zbivanja, a sve se odvija pod strogom dirigentskom palicom *starašine* koji je odgovoran za uspješan tijek i završetak događanja. Bilo kakva pogreška nije dopuštena.

On u svojim govorima, tzv. *spričavanjima* redovito aludira na biblijske scene, ali i najavljuje što i kojim redom valja činiti u samom tijeku svadbenih običaja.

Umjesto afiša služe usmene novine. Već je danima prije svatova poznato tko će imati kakvu ulogu i je li podoban za nju. Kasnije će se opet tjednima pre-pričavati pojedinosti i ocjenjivati je li sam događaj zadovoljio kriterije publike (mještana) ili ne.

U donjomeđimurskim svatovima sve počinje dan prije vezanjem *venčanjaka* (u D. Dubravi *ropčenjaka*, a Marija Žganec to naziva *majga*). Na visoko se drvo u mladenkinu dvorištu priveže motka na kojoj je rubac, ukrašena jabuka, a često i boca vina. Sve to služi kao znak svatovima u kojoj je kući mladenka i simbolizira zvijezdu koja je dovela sveta Tri kralja do netom rođenog Isusa.

Slijede svatovske povorke po mladenca, a zatim s njim po djevojku. Sada *primeš* dočekuje svatove i ne pušta ih u kuću dok *starašina* ne odgovori na nekoliko pitanja.

Pitanja redovito imaju manje ili više prikriiven erotski naboj:

– Kaj je naša mladenka imela denes v jutro med nogami dok je išla s hiže v kuhnj? Odgovor je *poceka* (prag).

– Kaj je to: navek je vlažno, a nigdar ne zahrđave? (ženski spolni organ).

– Da je na goski največ perja? (da je i gosak na nje).

Ako je *starašina* odgovorio na sva pitanja, svatovi ulaze u kuću i počinje obred traženja ružice (mladenke). Slijedi odlazak na vjenčanje, po povratku skidanje venčanjaka i ručak, a za vrijeme ručka ples na zelje, negdje i ples s bidrami, berba gljiva, prošenje postelje koja se vozi k mladencu, večera, oproštaj mladenke od roditelja i braće i njezin odlazak u novu obitelj, doček mladenke, *sijač seja seme* (*dever* iz velike plahte koju nosi oko vrata dijeli kolačiće, orahe, suhe šljive, suhe jabuke i kruške), što simbolizira želju da brak bude plodan. Zadnji je čin dolazak *prviča*, prvi posjet mladenkine rodbine, a nakon toga ona, kao mlada snaha, u pratnji *pod snehalje*, odlazi na ranu misu.

Ako se uzmu u obzir svadbene pitalice, scenska igra *Baba gljive bere* (točnije: *gljive brala*), te više prastarih svatovskih pjesama dosta smjelog sadržaja, ovdje citiramo tek nekoliko stihova iz jedne:

Oj snešica dojdi sim
zdigni nogo naj vidim
žoto dlako kak cekin
koja vredi pet stotin...

tada su i Krajačević i Habledić imali razloga za negodovanje.

Taj se malo detaljniji opis donjomeđimurskih svadbenih običaja ovdje donosi s razlogom. Nekoliko je, naime, izvrsnih etnografa upravo na stranicama časopi-

sa *Kaj* objavilo svoje prikaze svatova u raznim kajkavskim mjestima. Svi se opisi ponešto međusobno razlikuju, ali u mnogim detaljima i podudaraju. Bitne su moguće usporedbe jer upravo one pokazuju stvarni narodni život u svim specifičnostima.

O tim su običajima, osim Marije Žganec, pisali: Benedikt Tumpa, Marija Novak, Milan Crnković, Mirko Banek i Tomislav Đurić.

Stjepan Hranjec uočava u svatovskim *spričavanjima* oblik usmenoknjiževne retorike²⁹, a od poslovice bi se objavljenih u *Kaju* mogla sastaviti opsežna paremiološka zbirka.

Nisu zanemareni niti kraći prozni oblici. U početku časopis ima stalnu rubriku *Veliju*, a u više će se brojeva javiti Ivan Horvat s kajkavskim epigramima i kajkavskim *žalcima*, Ivo Strahonja s *veselim zagorskim štiklecima*, dok Boris Szüts objavljuje *drvinjske štiklece*.

Premda te šale ponekad prelaze granice narodne književnosti, one svojom strukturom i jezičnim izrazom ipak ostaju s njom u tijesnoj vezi.

Svoje mjesto ima u *Kaju* i usmeno književno stvaralaštvo Hrvata u dijaspori.

Tako će o kajkavskoj književnosti pomurskih Hrvata opširnije izvijestiti Stjepan Hranjec³⁰, uza Zvonimira Bartolića najbolji poznavatelj njihovih običaja, jezika i umjetničkog stvaranja.

Na lijevoj obali Mure, u Republici Mađarskoj, živi u desetak sela, od Letine do Murskog Križevca (Murakeresztur), veća skupina Hrvata koji se u razgovoru nazivaju Međimurcima, ali "z druge strani veljke vode". Oni i danas čuvaju gotovo autentičan međimurski govor. Upravo se o tom govoru i o neposrednim vezama s međimurskim usmenim stvaralaštvom može puno saznati iz jednog kraćeg izbora pjesama, iz dva prozna teksta (bajka o čovjeku i lisici i predaja o srušenoj crkvi nakon koje ostaje samo *gliboka jama*) te iz više *prirečja* i brojalica koje je pisac dodao svom radu. Svi su ti prilozi relevantni i za ovaj tekst.

Studiju *Hrvati kajkavci u mađarskoj Podravini*³¹ potpisuje Stjepan Krpan i govori o selima na lijevoj obali Drave zapadno i istočno od Barče (Barcs). U poglavlju *Govor i usmenoknjiževno blago* on također najprije donosi jednu ljubavnu lirsku pjesmu (*Oj bosiljak bosilj moj*) i jednu baladu (*Ženio se ban Ivane*). U baladi je opjevan poznati motiv o svatovima koji idu po nevjestu preko rela-

²⁹ Stjepan Hranjec, *Spričavanje, oblik usmenoknjiževne retorike*, *Kaj*, god. XXV., Zagreb, 1992., br. 5-6, str. 33. – 42.

³⁰ Stjepan Hranjec, *O kajkavskoj književnosti pomurskih Hrvata*, *Kaj*, god. XXIV., Zagreb, 1991., br. 2-3, str. 47. – 58.

³¹ Stjepan Krpan, *Hrvati kajkavci u mađarskoj Podravini*, *Kaj*, god. XXV., Zagreb, 1992., br. 1-2, str. 63. – 76.

ativno plitkog mora. Kad se vraćaju, razina mora se podigla. Taj detalj, nažalost, nedostaje u pjesmi pa početak djeluje ponešto nejasno. Netko od svatova mora preplivati more. Javlja se jedino tek vjenčani ban Ivan. On se nasred mora utapa.

Mlada supruga ostaje udovica, a da još nije ni postala žena.

U nekim se kajkavskim zapisima njezina neobična tužna sudbina očituje u stihovima:

Nit sem kropec nit vodica,
Niti žena nit dekljica.

Ovdje je zanimljivo nešto drugo. Balada je zapisana u osmercima:

Ženio se ban Ivane
ban Ivane ženio se
Dal'ku ljubiu isprosijo,
isprosijo dal'ku ljubiu...

Ta je pjesma, međutim, po stilu vrlo bliska bugarsčicama, pa bi se mogla zapisati i ovako:

Ženio se ban Ivane, ban Ivane
 zenio se
Dal'ku ljubiu isprosio, isprosio
 dal'ku ljubiu
Preko onog sivog morja, sivog morja
 preko onog...

Od prozних se zapisa donosi jedna predaja o kralju Matiji (*Kak je kralj Matija zauzel Beča*), jedna basna (*Kurjak i kobila*), jedna anegdota (*Turčin i križevačka Dora*) i jedna crtica s elementima bajke i predaje (*Vile*).

Isti je autor pisao i o pomurskim Hrvatima³², ali od usmenoknjiževnog blaga donosi samo pet kraćih pjesama koje potpuno korespondiraju s pjesmama zapisanim u Međimurju i nekoliko poslovice što ih je u budimpeštanskom *Hrvatskom kalendaru 1992.* priopćila Jolanka Tišler.

U Slovačkoj postoji više sela s pretežno hrvatskim stanovništvom. Stjepan Krpan opširnije piše o Hrvatskom Grobu (Chorvátsky Grob)³³ i konstatira da se u tom mjestu, unatoč naglašenoj upotrebi zamjenice kaj, govori mješavinom

³² Stjepan Krpan, *Pomurski Hrvati u Mađarskoj*, *Kaj*, god. XXV., Zagreb, 1992., br. 4, str. 53. – 62.

³³ Stjepan Krpan, *Hrvatski Grob*, *Kaj*, god. XXVIII., Zagreb, 1995., br. 4-5, str. 123. – 132.

kajkavskoga i čakavskog narječja. To potvrđuje i priložena baladična pjesma o majčinu jedincu koji prerano umire. Nakon sahrane svi napuštaju grob osim mile koja uspostavlja dijalog s pokojnikom.

Mlađe generacije pretežno govore samo slovački.

Vrijedan je prilog proučavanju govora Hrvata u dijaspori objavila u *Kaju* i Sanja Vulić pod naslovom *Jezik pučkih pripovijesti podravskih Hrvata u Mađarskoj*³⁴. Njezin rad, međutim, ima isključivo lingvističke značajke, a od pučkih se pripovijesti donose samo naslovi. Po tome izlazi iz okvira našega osvrta.

Isto vrijedi i za studiju Jele Maresić *O leksiku gradišćanskohrvatskih kajkavaca*.³⁵

Iz svega je rečenog vidljivo da je časopis *Kaj* od samog početka svog izlaženja posvećivao doličnu pažnju i fenomenu kajkavske usmene, narodne književnosti. Tako je skupljena opsežna građa iznimne vrijednosti, podjednako kada su u pitanju zabilježeni konkretni književni tekstovi kao i kada je riječ o znanstvenim komentarima i ocjenama toga oblika umjetničkog stvaralaštva.

Ipak je *Kajevo* najveća zasluga u činjenici da je na svojim stranicama uspio objaviti tri majstorska izbora (antologije) iz cjelokupne kajkavske literarne produkcije, sva tri iz pera vrhunskog poznavatelja tog segmenta hrvatske književnosti.

Prva se pojavila *Antologija hrvatskoga kajkavskog pjesništva "Ogenj reči"*.³⁶ Ona obuhvaća četiri stoljeća poetskog stvaralaštva na kajkavskom idiomu, od Andrije Šajtića iz prve polovine 16. stoljeća do Božice Pažur rođene 1957. godine.

Za kontekst su ovoga rada relevantne dvije cjeline iz prvog dijela knjige – *Roža u njadrih sto(l)jeća (Izbor kajkavskog pjesništva od 15. do 18. stoljeća)*, točnije: 1. *Kajkavske pjesmarice 16. i 17. stoljeća* i 2. *Kajkavske pjesmarice 18. i 19. stoljeća* te cijelo drugo poglavlje – *Tiček i tičica (Izbor iz usmenoga kajkavskoga pjesništva)*.

Niti jedan antološki izbor nije dosada uzeo u obzir toliki broj kajkavskih rukopisnih pjesničkih zbirki (najstarija je do danas poznata *Martjanska /Prekomurska/ pjesmarica I.*, s kraja 16. i početka 17. stoljeća, a najmlađa tzv. *Ludbreška pjesmarica* iz 1843.), niti toliko zapisa pjesama koliko ih se našlo u ovoj antologiji.

³⁴ Sanja Vulić, *Jezik pučkih pripovijesti podravskih Hrvata u Mađarskoj*, *Kaj*, god. XXXIII., Zagreb, 2000., br. 5, str. 37. – 45.

³⁵ Jela Maresić, *O leksiku gradišćanskohrvatskih kajkavaca*, *Kaj*, god. XXXVII. Zagreb, 2004., br. 1-2, str. 47. – 62.

³⁶ *Ogenj reči. Antologija hrvatskoga kajkavskog pjesništva*. Priredio dr. Joža Skok, *Kaj*, god. XIX., Zagreb, 1986., br. IV – VI.

One svojim brojem, prezentiranim primjerima i osobitostima omogućuju potpun znanstveni uvid u jedno razdoblje povijesti kajkavske književnosti koje je sve do najnovijeg vremena u nas bilo naprosto ignorirano. Dakako da nije zaobiđen niti tiskani zbornik latinske i kajkavske duhovne poezije *Cithara octochorda* s početka 18. stoljeća, najvećim dijelom i sastavljen na osnovi rukopisnih pjesmarica koje su mu prethodile.

Isto se može reći i za drugi dio koji donosi trideset i jednu usmenu, narodnu pjesmu. Izbor je sastavljen na temelju već postojećih poetskih zbirki, i to tako da budu podjednako zastupljeni svi kajkavski krajevi.

To je autonomna cjelina u antologiji koja omogućuje da se usmenoj poeziji pristupi neovisno o drugim formama književnog stvaralaštva.

Druga je po redu objavljena antologija hrvatske kajkavske drame s naslovom *Ogerličići reči*.³⁷ Jedno je poglavlje i u njoj posvećeno kajkavskom narodnom dramskom stvaralaštvu.

Prvo se donosi svatovska dramska igra *Baba gljive bere* prema zapisu Nikole Bonifačića Rožina, i to ona njezina inačica koja sadržava više osoba, razrađenije dijaloge i bogatiju mizanscenu. To je, svakako, novija verzija, ali na svoj način dragocjena jer pokazuje kako narodni interpretatori nikada nisu zadovoljni s onim što im se nudi, nego uvijek žele dati i nešto svoje, žele i stvarati.

Drugi je primjer dijaloziran tekst *Janica Ružica*. To je pjesma o nevjernoj supruzi koja se čuva u čitavom nizu paralelnih zapisa. Dok ime Ivo ostaje konstanta, ženska se imena mijenjaju (Mara, Julika, Janica i dr.). U nekim zapisima radnja završava i tragično, smrću protagonista (Žgančev primjer u *Zborniku iz 1924.*).

Dakako da takav završetak ne bi odgovarao svatovskom raspoloženju. Zbog toga mu je u scenskoj igri *Janica Ružica* dan šaljivi prizvuk.

Od ostalih je primjera posebno zanimljiv zapis *Gašpar i Melko* jer su u njemu protagonisti lutke. Gotovo da i nije bilo svatova u Međimurju na kojima se nije izvodila ta šala, ali s jasno izraženom moralnom poukom da svađa među braćom oko nasljeđa nakon očeve smrti na okolinu može djelovati komično, ali u konačnici ne vodi ničem dobrom.

Treći antologijski izbor, koji se pojavio na stranicama časopisa *Kaj* 1999. godine nosi naslov *Ruožnik rieči*³⁸ i obuhvaća hrvatsku kajkavsku prozu, od nje-

³⁷ *Ogerličići reči. Antologija hrvatske kajkavske drame*. Priredio dr. Joža Skok. *Kaj*, god. XXIII., Zagreb, 1990. br. I – IV, cijeli svezak.

³⁸ *Ruožnik rieči. Antologija hrvatske kajkavske proze*, *Kaj*, god. XXXII., Zagreb, 1999., broj 1-2-3, cijeli svezak.

zinih prvih tragova do naših dana. Počinje Pergošićevim *Decretumom*, a završava esejom *Fantazija o leksikografu* Denisa Peričića rođenog 1968. godine.

Prema vremenskom razdoblju koje obuhvaća, po broju autora koje spominje i po broju prezentiranih tekstova iz književnosti i o književnosti to je jedinstveno djelo u najpotpunijem smislu riječi.

Kako, pak, niti jedna ozbiljna antologija te vrste ne može opstati bez one sastavnice koja se danas u znanosti označuje sintagmom usmena književnost, priređivač upravo tom literarnom fenomenu posvećuje čitavo prvo poglavlje. U njemu se donosi dosad najopsežniji antologijski izbor prozanih tekstova, njih pedeset i tri, razvrstanih po već ranije prihvaćenoj znanstvenoj klasifikaciji, i to u pripovijetke u užem smislu, koje čine bajke, novele, anegdote i basne, te u posebnu cjelinu – predaje i legende.

Vjerujući u kompetentnost naših afirmiranih poznavatelja kajkavske usmene književnosti, pri odabiru se građe poslužio zbirkama Maje Bošković-Stulli, Stjepka Težaka i Stipe Botice.³⁹ Ipak mu je, unatoč rečenom, ostalo dovoljno prostora da pokaže i svoj kritički senzibilitet te da u antologiju stavi one primjere kod kojih su najočiglednije bitne oznake određene vrste unutar epike kao književnog roda.

Zbog toga oni i potvrđuju jedan bitan zaključak Maje Bošković-Stulli: “[...] već se napomenulo kako tradicija, kojoj je duh kolektiva udario pečat, određuje stil i motiviku narodne pripovijetke. Ali s druge strane, bez stvaralačkog udjela darovitih pojedinaca, koji svaki put iznova uobličuju tu tradiciju u konkretan izraz, a ujedno probijaju jedva primjetno i njezine okvire, pridonoseći tako njenom razvoju i postepenim izmjenama, tradicije zapravo ne bi bilo, ona bi se ugasila.”⁴⁰

S tim je u skladu i već citirana konstatacija Ljiljane Marks.

Na završetku se ovoga prikaza bez ikakvih ograda može reći da je kajkavsko usmeno, narodno stvaralaštvo na stranicama časopisa *Kaj* u proteklih četrdeset godina imalo dostojno mjesto u svim svojim oblicima, bez obzira na činjenicu što je to bila samo jedna od komponenata vrlo širokog dijapazona njegovih interesa.

Vrijednost je otisnute građe, kao i znanstvenih sudova o njoj, to veća što očitijom postaje činjenica da je usmena književnost i na kajkavskim prostorima završila svoj prirodni životni put u šezdesetim godinama prošloga stoljeća.

³⁹ Te se zbirke ovdje navode kronološkim redom po godini objavljivanja:

– Maja Bošković-Stulli, *Narodne pripovijetke*, Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga 26., Zora – Matica hrvatska, Zagreb, 1963.

– Stipe Botica, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

– Stjepko Težak, *Šaljive narodne priče*, “DiVič”, Zagreb, 1997.

⁴⁰ Maja Bošković-Stulli, o. c., str. 20. – 21.

Moderan je način življenja, uključivši pismenost, vrlo agresivna sredstva javnog priopćavanja i potpuno nove tehnike u međusobnom komuniciranju, naprosto izbrisao onaj društveni kontekst koji je bio neophodan za nastanak, prenošenje i širenje usmenih književnih djela.

Danas se o tom dijelu hrvatske književnosti može govoriti samo na temelju onoga što je zapisano.

Zbog toga je dragocjen svaki novi prilog koji se još može spasiti od zaborava.

KAJKAVISCHES MÜNDLICHE LITERATUR AUCH DIE ZEITSCHRIFT KAJ

Z u s a m m e n f a s s u n g

Ivan Zvonar, Varaždin

Wenn sich die ersten Beispiele der kajkavischen geistlichen und weltlichen Lieder in den handschriftlichen Gedichtsammlungen, die von den 16. bis der Mitte des 19. Jahrhunderts geschrieben wurden, befinden, dann soll man die Anfänge der kajkavischen mündlichen Prosa in den gedruckten Werken der kajkavischen Prediger aus dem 17. und 18. Jahrhundert suchen.

Ein Unterschied liegt doch darin, dass die ganze kajkavische Literatur in Versen durch dreihundert Jahren auf Grunde einer ungeschriebenen, aber allgemein anwesenden Poetik geschaffen wurde. Die Folge war, dass die Beispiele der schriftlichen Poesie sehr leicht in die mündliche Literatur übergegangen sind. Das geschah aber ziemlich oft auch umgekehrt. Darum ist die Erscheinung der so genannten gesunkenen Kulturgüter in der kajkavischen Poesie viel öfter als in den anderen europäischen Literaturen.

Ganz dagegen mussten die Prediger die Fähigkeiten ihrer Gläubigen in Anspruch nehmen und die Beispiele aus Predigten stilistisch und inhaltlich den Zuhörern anpassen.

Die wissenschaftliche Forschung der kajkavischen mündlichen Literatur, getrennt von dem schriftlichen literarischen Schaffen, beginnt auch mit der Zeit der Romantik, mit gedruckten Sammlungen der Volkslieder und Volkserzählungen.

Dieser Form des Schaffens widmet auch die Zeitschrift Kaj eine entsprechende Beachtung, und zwar von dem ersten gedruckten Exemplar bis heute.

Die Texte, die auf ihren Seiten gesammelt wurden, präsentieren den ganzen Reichtum des Volksliterarischen Schaffens auf dem Kaj-Dialekt, ebenso in Lyrik, wie auch in Epik und Drama, und in allen ihren Gattungen.

Gleichzeitig zeigt diese Form, dass die kajkavische mündliche Literatur einen untrennbaren Teil des gesamten kroatischen und weltlichen literarischen Schaffens darstellt.

Man muss leider konstatieren, dass die mündliche Literatur auch auf dem kajkavischen Sprachgebiet ihr Leben in den sechzig Jahren des zwanzigsten Jahrhunderts beendet hat.

Darum ist jedes geschriebene Beispiel, das man noch immer finden kann, für die kroatische Wissenschaft und Kultur wertvoll.

Schlüsselwörter: kajkavische mündliche und schriftliche Literatur, eine besondere Form des Schaffens, handschriftliche Liedersammlungen, Predigten und Prediger, parallel geschriebene Beispiele, Ende eines schaffenden Vorgangs

Prijevod: autor